

Zie voor algemene opmerkingen over *Profiel van een eeuw* van Geert Warnar diens begeleidende brief bij de stapel *Profiel en I. De wereld* (in de Leidse envelop) (zijn verdere commentaar hieronder in blauw; ik (IB) heb een aantal dingen niet goed kunnen lezen; in diezelfde Leidse envelop zit ook nog een uitdraai van een artikel van Geerts hand, getiteld 'The books of Pieter Pouwelz. Literature, Law and Late Medieval Textual Culture in the Low Countries', te verschijnen in een congresbundel. Het overdrukje uit *ZfdPh* dat Geert in diezelfde brief aankondigt zat er niet bij, maar je zult het *Sonderheft* zelf ook hebben, Frits? Anders heb ik het wel)

PROFIEL VAN EEN EEUW

Een ambassadeur/Sesam open u/hier geen titel?

Op ***IBexacte veilingsdatum bekend?

1-6 april en 8-11 april 1811 (vgl. Ria Jansen-Sieben (red.), 's Levens felheid in één band. Handschrift van Hulthem. Brussel 1999, p. 42. Nader onderzoek kan tot verdere precisering leiden.

/In 1811 kocht de Gentse notabele, botanicus en bibliofiel Charles van Hulthem **zou 'van' hier niet op Belgische wijze met een hoofdletter moeten?** op een Brusselse veiling een dik middeleeuws papieren handschrift voor de som van vijf en een halve frank. De lage prijs

Misschien dagloon van handswerkman vermelden ter vergelijking. Een metselaar verdiende in 1811 gemiddeld 1,5 frank deed er terdege toe, want Charles van Hulthem mocht dan niet onbemiddeld zijn, zijn verzamelzucht was groot. Bij zijn dood zou blijken hoezeer hij voor de boeken had geleefd: hij liet meer dan 76.000 **NB! verderop in de tekst is dit aantal 67.000** banden na, en blijkens aantekeningen meestal nog gelezen ook. De vrijgezel Van Hulthem had ze in vijftig jaar bijeengebracht in samenwerking met zijn trouwe bediende Joseph Delforge, die hij speciaal voor de boekenjacht had opgeleid als drijver en appporteur. De bibliotheek genoot bekendheid; en zo had Charles van Hulthem – die zelf de afscheiding van België intens betreurde – in 1830 moeten meemaken hoe patriotten zijn huis te Brussel binnenstormden om zich achter een opgeworpen muur van boeken te verschansen tegen Hollands geweevuur. ***IB klopt dit, was het 1830? Dus niet in kader van Tiendaagse veldtocht, zijnde 1831?

Beste Frits,

Een schitterend begin met Van Hulthem! Ik mail je meteen m.b.t. de eerste bladzijde (het bespaart wellicht wat opzoekingswerk). Volgens mijn informatie dateert het

voorval van de Brusselse patriotten in het huis van Van Hulthem in de Rue Royale inderdaad van de septemberrevolutie in 1830. Van Hulthem zélf was op dat moment in Den Haag, waar hij een zitting van de Tweede Kamer bijwoonde; hij had het huis achtergelaten aan de zorgen van Joseph Delforge. En volgens mijn informatie had hij in Gent een vijftiental kamers vol met boeken. Zie Benjamin Linnig, *Bibliothèques & ex-libris d'amateurs belges aux XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles*, Parijs, 1906, p. 136. Je hoort nog wel meer van mij.

Je

Als het gebeuren in Brussel plaatsvond kan het niet tijdens de Tiendaagse veldtocht zijn geweest, want daar werd toen niet gevochten.

De boekerij kwam als ravage uit de strijd, en Van Hulthem trok zich uit het openbare leven terug. In Gent bewoonde hij gedurende zijn laatste jaren een huis met veertien kamers waarin de boeken manshoog lagen opgestapeld. Zelfs op ijskoude dagen mocht Delforge nooit een haard aansteken vanwege brandgevaar. Als Charles van Hulthem het ook in bed niet meer warm kon krijgen, liet hij zijn bediende folianten op zijn voeten leggen.

Na Hulthems dood op 16 december 1832 – een paar uur tevoren had hij nog een boek gekocht – en na een paar jaar onderhandelen met erfgenamen werd zijn bibliotheek in 1836 aangekocht door de Belgische staat. Het bedrag van 279.400 BF beliep zo ongeveer de hele jaarbegroting voor letteren, wetenschappen en kunsten, maar de *bibliotheca Hulthemaniana*

bibliotheca Hulthemaniana - opzettelijke woordspeling?

was dan ook een vorstelijk begin voor de collectie van de nieuw gestichte Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Begon de Koninklijke bibliotheek niet ook met een flinke portie Bourgondische hss. Als dat zo is, is het gewicht van Hulthem kleiner dan jij suggereert. Daarin belandde dus, onder veel meer, het middeleeuwse manuscript dat Charles van Hulthem in 1811 op de Brusselse veiling had gekocht en dat – maar dat wist men toen nog niet – zo'n vierhonderd jaar voordien ook al nabij Brussel was geschreven. Het was in matige conditie die door inzage niet beter werd, zodat de Koninklijke Bibliotheek op zeker moment zelfs moest besluiten het boek gesloten te verklaren. Pas in de aanloop naar het jaar 2000 werd het gerestaureerd

Voor zover mij bekend is het niet (meer) ingebonden; het bestaat als losse stapels katernen. Hoe 'openbaar' het boek thans is, is mij niet bekend. Dit alles nog even nagaan in Brussel? Je gebruikt de restauratiepassage immers als tegenstelling met de vorige zin?

, een uiterst delicaat proces waarbij talloze scheuren in de bladeren **bladen** chirurgisch werden gehecht met vezelfragmenten van ragfijn Japans papier (voor de liefhebbers: Kozo en Tenguyo, 6 en 9 grams). Bij deze restauratie kwam tussen de bladen zand tevoorschijn dat vermoedelijk zeshonderd jaar eerder was gebruikt om de schrijfkint te drogen, alsmede de penpunt van een zestiende-eeuwse censor die uit pure nijd zijn ganzenveer had stukgebroken op een satirisch gedicht over de

priesterstand. De pennenpunt werd opgeborgen in een speciale cassette en het vroeg-vijftiende-eeuwse zand in zakjes.

Het zand als zodanig is natuurlijk niet uit de vroege vijftiende eeuw: het werd toen gebruikt

Want inmiddels was duidelijk geworden dat alles in en om dit oude boek van importantie is; reden waarom het in 1998 door de Vlaamse regering zelfs werd uitgeroepen tot “Cultureel ambassadeur van Vlaanderen”.

Wat behelzen de geloofsbrieven van ambassadeur Van Hulthem? Het handschrift opent met *De reis van Sint Brandaan*,

De Brandaan is tekst 2; tekst 1 is verdwenen. We weten dus alleen hoe het hs. nu opent

de heilige zeevaarder wiens levensverhaal al een eeuwenoude tekst was toen het hier rond 1400 werd neergeschreven. In dezelfde categorie oud goud zien we werk van Jacob van Maerlant en diens voorganger Segher Diengotgaf, en ook nog wat uit het stofcomplex rondom Reinaert de vos. Maar de ouwe getrouwen/klassiekers lopen merkbaar op hun laatste benen, temidden van een bonte stoet aan jongere en vooral korte teksten.

De opkomst van de korte vorm mag in dit hoofdstuk wel iets explicieter worden benadrukt

Uit de hele Maerlant bevat “Hulthem” slechts een paar excerpten; de Reinaertstof is ingedikt tot fabels; en de enige ridderroman binnen het boek, de *Burggravin van Vergi* uit 1325, wikkelt een compleet kasteeldrama af in nauwelijks meer dan duizend regels. In handschrift-Van Hulthem maken kleingoed en veelsoortigheid de dienst uit. Zo bevat het boek meer dan vijfhonderd rijmspreuken: middeleeuwse tegeltjeswijsheden

Veel van die rijmspreuken zijn overigens relatief lang, te lang om ze als ‘tegeltjeswijsheden’ te karakteriseren?

zoals “Wildi bliven in u ere, so staet vaste – het wait zere” *****IB dit is nu zo’n voorbeeld waar spelling/opmaak van het citaat de beste vorm verdient; nog eens over nadenken.** Verder ruim honderd *sproken*: korte gedichten over minne, mirakels en moraal, plus allerlei satire, politiek en tutti frutti. Het boek opent een waaier aan genres: poëzie en liederen, psalmen, een kroniek over het hertogdom Brabant en berijmde reportages over gebeurtenissen in 1383, 1384 en 1399.

1399 verwijst naar een tekst in proza

berijmde reportages

- voor zover ik me herinner (ik heb hier de editie niet bij de hand) zijn er geen berijmde teksten uit/over 1399 in Hulthem aanwezig, alleen het prozabericht over de wonderen in Molenbeek.

Een novelle over Pyramus en Thisbe naast gebeden op rijm, doodsklachten en literaire liefdesbrieven. Een “vogelparlement” (waarin een raadsvergadering wordt voorgesteld als kwetterende volière) naast het exempel van Theophilus, de vrome priester die uit vertwijfeling een pact met de duivel sloot maar door Maria in genade werd aangenomen.

kan Maria theologisch beschouwd wel genade geven of moeten we dit hier overdrachtelijk verstaan?

Dialogogedichten en pikante *boerden* naast hooggestemd toneel. Plus allerhande *curiosa*, zoals de proclamatie van een wonder

Het gaat om twee wonderen

in nabijgelegen Molenbeek; een gedicht waarvan de versregels openen met opeenvolgende letters van het alfabet, en een gedicht op steeds dezelfde rijmklank en ook inhoudelijk zo plat als iets: *Ik quam gegaen met liste / Daer ic mijn zoete lief wiste / Ic sprac: Lief, waer biste? / Wat maecste, kakste of piste?* Maar ook *trouvailles* zoals het gedicht “Muis wel, maar miauw niet”, d.w.z. jaag wel als een kat op muizen (lees: vrouwen), maar doe het in stilte. Verder een routebeschrijving van Parijs naar Santiago de Compostela. En een orakelboek-in-proza onder de Arabisch-mysterieus bedoelde titel *Ahangalaura*, met predicties bij de 28 standen van de maan: “beter niet verhuizen”, “u zult vinden wat u bent verloren”, “zij is u trouw en heeft u lief”, “u zult de rechtzaak verliezen”. Plus een lofdicht op de wijn, op naam van koning Salomo.

“De Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde”, heeft men het handschrift-van Hulthem wel genoemd. Maar “Middelnederlandse Ark van Noach” zou wel zo passend zijn, vanwege de diversiteit en ook omdat menige tekst alleen bewaard is in dit boek. Zouden we “Hulthem” niet hebben, dan zouden we bijvoorbeeld niet weten dat het Nederlandse taalgebied – zo te zien vroeger dan waar ook in Europa – de *abele spelen* heeft gekend, laat staan ze kunnen lezen en heropvoeren. En dan te bedenken dat er minstens 37 bladen (en dus duizenden verzen) aan het boek ontbreken, doordat diverse lezers zich hebben afgereageerd op stukken die hen niet bevielen. Een schuine *boerde* over een scabreuze pastoor is zwartgemaakt; er is letterlijk gesneden in een gedicht over een Brusselse begijn “die graag van anderen mocht spelen”; er is gekrast in een hekeldicht tegen de priesterstand (“ze zwaaien ons gul met wierook toe, maar die moeten we wel eerst zelf betalen”) en van *Ahangalaura* zijn nagenoeg alle bladen weggescheurd. Het genre was taboe vanwege overtreding van het eerste gebod, en van de tekst is slechts het laatste blad behouden, stellig omdat op de keerzijde daarvan *Theophilus* begon.

Hetgeen resteert, belooft nog altijd zo’n vijfhonderd bladzijden, doorgaans met honderd versregels in 2 kolommen volgeschreven door een vlotte en vormvaste hand. In totaal staan er maar liefst 686 teksten en tekstjes op papier waarvan de watermerken wijzen op datering kort na 1405. Het boek bevat geen plaatjes of versiering **wel notenbalken**; alles draaide overduidelijk om de inhoud van de teksten, die opmerkelijk genoeg met volgnummers zijn genoteerd en – nog ongebruikelijker – voorzien van opgave van hun aantal verzen. Wat zou de functie van deze massieve verzameling/dit papieren pakhuis kunnen zijn geweest?

de functie van deze massieve verzameling

- toespitsing op twee concurrerende visies (familieboek vs. stalenboek) mbt Hulthem vind ik wat benauwd en geen van beide opties overtuigen mij echt. Het blijft volgens mij van belang om een principieel onderscheid te maken tussen de functie van de verzameling zelf en de functie van het handschrift. Dit papieren handschrift maakt op mij de indruk een soort kopie in netschrift te zijn van een zeer divers handschrift waarin teksten al in dezelfde volgorde waren opgenomen, mogelijk zelf al een kopie van misschien een geliaste bundel (of bundels) van divers materiaal. Wat de functie van de oorspronkelijk verzameling was is moeilijk te zeggen omdat we die niet rechtstreeks zien. De functie van Hulthem zelf lijkt me in de eerste plaats conserverend te zijn.

Tegen een stalenboek pleit m.i. juist de geringe breedte van de verzameling: waarom alleen een reisbeschrijving naar Santiago en niet naar Rome of naar andere plaatsen? Die zouden in een scriptorium niet mogen ontbreken.

Een stalenboek is primair bedoeld voor verdere verspreiding; Hulthem lijkt me juist tegenovergesteld, conserverend te zijn: de conservering van een verzameling los materiaal (NB alleen onder de eerste paar teksten vind je de aanduiding 'boec' voor de teksten). Het woord 'aanbod' dat je gebruikt is me (bij de stand van wat we weten) daarom te tendentius.

Overigens staan er toch opvallend veel religieuze teksten in Hulthem, proza en berijmd. Alleen geen monastieke of mystieke tractaten.

Twee hypothesen strijden om de voorrang [***NB hier nog kijken naar duiding door

HP als familieboek heeft het zin Hulthem hier al voor te stellen als privéboek

gerelateerd aan parochie Molenbeek?]: **Pleij's gebruik van deze term wijkt**

volgens mij af van het gebruik ervan in de germanistiek die van een

“stalenboek” in een scriptorium (waar een klant doorheen kon bladeren om dan bepaalde teksten in afschrift te bestellen) dan wel het repertoireboek van een voordrachtskunstenaar of zelfs -kring. In beide gevallen was het zonneklaar een boek voor elke smaak en stemming: van zware kost tot lekker lachen plus allerhande nuttigheid. De samensteller heeft zich duidelijk niet bekreund om keuzes, maar juist gestreefd naar aanbod in de breedte. Selectie was een zaak voor de gebruiker van daarna, in diens concrete omgang met deze veelstemmigheid op schrift.

Berijmde veelstemmigheid, wel te verstaan, want het proza is in Hulthem zwaar ondervertegenwoordigd. Zo had de samensteller klaarblijkelijk geen behoefte aan het spirituele proza dat destijds in Brussel volop voorhanden was. We zien niets uit de werken van Ruusbroec en zijn klooster Groenendaal in het nabije Zoniënwood, noch uit de vertalingen van bijbelboeken en andere religieuze standaardwerken zoals die in de periode 1357-1388 waren gemaakt door een kartuizer ten behoeve van het Brusselse patriciaat. Maar in het profane genre is het handschrift des te beter gesorteerd. Zo bevat het zelfs werk van Willem van Hildegarsberch, destijds de

meest gevierde sprookspreeker van Holland, en hier al tijdens diens leven in Brussel gecodificeerd. In het algemeen vertoont de samensteller trouwens – en dat is verre van vanzelfsprekend in de Middeleeuwen – een voorkeur voor “moderne” literatuur. Het dateren van middeleeuwse teksten zal wel altijd hachelijk blijven, maar een redelijke veronderstelling is dat van alle teksten in Hulthem nog geen tien procent teruggaat tot de dertiende eeuw. Het boek is voor het overgrote deel een voorraadschuur van literatuur uit de veertiende eeuw.

Dit rijm (dertiende eeuw/veertiende eeuw) stoort.

De focus verschuift nu van het Hulthemse hs. naar de lit. als zodaning.

Wellicht dat even expliciet aangeven.

De veertiende-eeuwse literatuur is vol van nieuwe vormen en stoffen, naast verdere verbreiding van aloude/gevestigde genres. Uit de tijd voor 1300 zijn een zeventigtal Nederlandstalige liederen bewaard, uit de veertiende eeuw ruim zes maal zoveel. Ook zien we een veelvoud aan kronieken, mystiek, **mystiek is thema, geen genre** bijbelvertalingen en vakliteratuur zoals over geneeskunde. Ook tal van nieuwe genres betreden het toneel, de toneelteksten zelf voorop, in de vorm van abele spelen en kluchten waarvan we in de dertiende eeuw nog niet het minste spoor vernamen. Plus nieuwkomers zoals de achttien Middelnederlandse *boerden*, een paar honderd *sproken* en evenzoveel gebeden-op-rijm alsook het eerste kerstlied in het Nederlands (“Een kint es ons gheboren”). Naast nieuwe genres breken ook complete nieuwe sferen baan, met name op het vlak van het pragmatische, het politieke en het persoonlijke. In laatstgenoemde sfeer is de intense rouwklacht om Egidius - waarmee dit boek zal eindigen – stellig de beroemdste tekst, maar allerm minst de enige. Zelfs een professioneel tractaat over gynaecologie geurt met zijn autobiografische inslag. Op politiek en actueel gebied krijgen we oorlogspoëzie, een lofzang op Gent, een haatlied tegen de boeren

haatlied tegen de boeren - dat kun je ook anders zien (zie mijn Kerelslied-artikelen)

naast meervoudige tirades tegen de vrouwenmode om kapsels als ramshorens op te steken. Maar ook zien we meer Nederlandstalige filosofie – het woord zelf komt voor het eerst in het Nederlands op schrift, net als corruptie trouwens *****IB deze beide gaarne control. aan cdrom** – en ook meer festival en humor, zowel van de subtiële als de schaamteloze soort. Verder veel ernstig proza: terwijl de dertiende eeuw nog maar een handvol Nederlandse teksten in die vorm kent, schrijft de veertiende ze volop over kennis en ethiek. Zelfs de mystiek vertoont een niet te onderschatten betrokkenheid op actualiteiten, zoals men ook maakt van het straatrumoer van marskramers. **Wat bedoel je? Ik begrijp het niet. Klopt die zin?**

De wending naar de werkelijkheid is overal waarneembaar.

Vaandeldragers van deze vernieuwing zijn bevlogen schrijvers zoals Jan van Ruusbroec en Jan van Boendale, maar ook de sombere dorpspastoor Lodewijk van Velthem, de rancuneuze ridder Jan van Brederode, de zwijgzame/stille bijbelvertaler

van 1360, de vlijmscherpe/messcherpe/warmbloedige/sanguinische/cholerische dokter Jan de Weert en de culturele ondernemer Jan van Hulst uit bruisend Brugge. Maar ook is de veertiende eeuw vol van anonymi, en al met al de eerste eeuw in onze literatuurgeschiedenis waar de geschiedschrijver grootscheeps moet overslaan. En dat terwijl geregeld nieuwe vondsten aan het licht komen, zoals tijdens het werken aan dit boek brieven **beter: een brief??** van Ruusbroec, burleske poëzie in Mechelen en liedstrofen in Cambridge. (Mocht ooit nog eens een tweede pakhuis/Sesam-open-u zoals/van het formaat van Hulthem opduiken, dan moet deze literatuurgeschiedenis vermoedelijk herschreven worden).

In vergelijking tot de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor 1300, is de veertiende eeuw vol van expansie breed en zijd. In feite is nu voor het eerst sprake van een algemene/brede schriftcultuur in het Nederlands die doorbreekt. Die doorbraak vraagt als zodanig om verklaring, want een dusdanig verschil duidt op verandering, en verandering vooronderstelt oorzaak. Wel moet een niet-proefondervindelijke wetenschap met zulke verklaringen voorzichtig zijn, en ze omzichtig uit waarnemingen losweken: eerst via facetten aan het oppervlak en vandaar naar dieperliggende factoren.

Facetten

Schrijvers, publiek, bemiddelaars/makelaars/geen subtitel

In de veertiende eeuw gaat van de Nederlandstalige letterkunde zichtbare aantrekkingskracht uit. Om te beginnen gaan allerlei lieden zich als schrijver manifesteren. Het tijdperk heeft het zelf beseft

Het tijdperk heeft het zelf beseft- een tijdperk dat iets beseft, dat bestaat volgens mij niet.

en soms ronduit betreurd. De zelfbewuste Jan van Boendale, zelf een gearriveerd auteur, stelt misprijzend vast dat “tegenwoordig amateurs willen dichten zoals letterkundigen dat doen”. Zijn tijdgenoot Lodewijk van Velthem schampert “Jan, Willem, Hendrik, Godfried, ze willen tegenwoordig allemaal gedichten maken” en een spotvers zet in met “Het dicht al wat lepel likt”. Met name de opmars van allerlei nieuwbakken schrijvers zonder opleiding lijkt de gevestigde orde te hebben gestoord. **Valse voorstelling? Ik heb altijd gedacht dat de lieden waar Boendale zich tegen afzet, werkten binnen een lange traditie. Ik zie dus dat nieuwbakken niet zo goed. Maar wellicht doel je ergens anders op.** De ergernis aldaar is meer dan waanvoorstelling; objectiveerbare gegevens wijzen uit dat het aantal literatoren in de veertiende eeuw fors toeneemt. Vooral het genre van de sproken maakt dat evident: een stortvloed aan korte gedichten over alle mogelijke thema’s, van sacraal tot schunnig, waarvan we in